

A PROPIEDAD DA ILLA DE ONS "O CABIDO CATEDRALICIO" "CARTA DE HIPÓLITO DE SA BRAVO"

Por: Celestino Pardellas de Blas

Dende que decidimos o sacar a revista AUNIOS, quixen debullar nela unha das características máis importantes da comunidade da Illa de Ons, a antropolóxica-etnográfica.

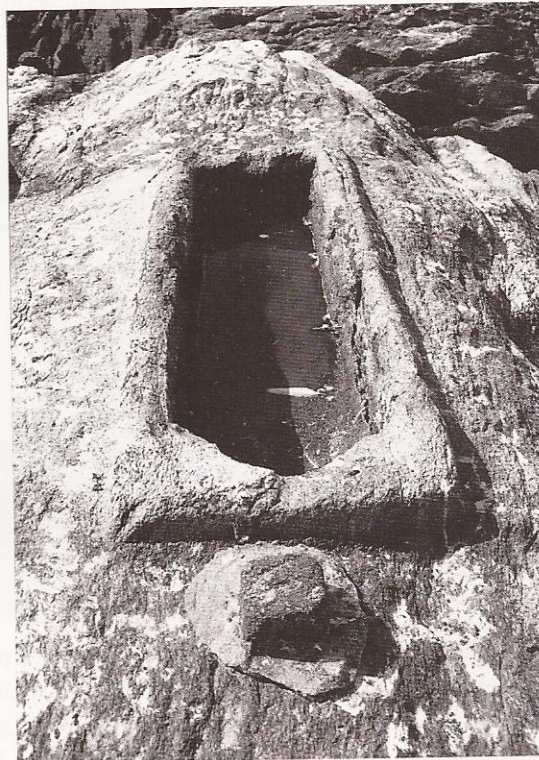
Durante case 30 anos recompilei unha chea de datos que falan de costumes únicos cunhas peculiaridades difíciles de atopar noutros puntos de Galicia. Nos últimos números toquei o tema da Santa Compañía, dende distintos puntos de vista, e para este nº 7 tiña pensado rematalo explicando os xeitos que empregaban para combatela ou defenderse dela.

Por mor dos últimos acontecementos xurdidos en Ons, como é a declaración de Parque Nacional xunto coas Cíes, Sálvora e Cortegada e pola polémica xurdida cos antigos donos e veciños pola súa propiedade, considerei interesante aportar neste número unha serie de datos que poden servir para deixar unha porta aberta a unha mellor investigación sobre este escuro tema da propiedade.

PRIMEIRA DOCUMENTACIÓN

Salustiano Portela Pazos¹, fálanos, como primeiro dato histórico coa súa conseguinte documentación, da doazón perpetua que no ano 899 fai o rei Alfonso III, o Magno, ó Cabido Compostelán con motivo da solemne consagración do templo catedralicio que el mandara edificar arredor do

sepulcro romano do Apóstolo Santiago. Dita doazón foi confirmada en anos posteriores por privilexios de Ordoño II, Ramiro II e Alfonso V.

Laxe do Crego. Conta a lenda que nela estivo soterrado un monxe.

Cómpre pararnos aquí e mirar, como un punto importantísimo de estudo, o xeito coa que foi doada, é dicir, como Feudo Perpetuo. É interesante ter unha idea xurídica clara sobre este concepto, pois é moi estraño, e puido dar pé a irregularidades posteriores, que un feudo perpetuo da igrexa pase, séculos máis tarde, a mans privadas. Podemos estar ante unha primeira lagoa xurídico-legal que conviría investigar, estudar detidamente e clarexar, pois de aí, case con toda seguridade, coñeceríamos a verdadeira propiedade legal da Illa de Ons que deu, e aínda esta a dar, serios conflitos xurídicos.

A falla de estudos serios e concretos sobre a Illa de Ons, fai que existan uns séculos escuros que van dende a doazón citada ata o século XVI, no que a señorial casa de Montenegro considérase dona da Illa, por mor dun "convenio verbal" fechado con día 23 de setembro de 1520; do que Portela Pazos, ó respecto apunta: "*... duda e inquietud debían éstos sentir respecto a la licitud de la supuesta pertenencia...*" que realizan unha serie de trámites de dubidosa legalidade, (de novo apunto que se deberían investigar e clarexar debidamente), cos que se volve a conceder a Illa de Ons en *Feudo Perpetuo*, neste caso ó bisneto de Tristán de Montenegro, don Antonio Sarmiento Montenegro.

¹Salustiano Portela Pazos, "Apuntes para la Historia de la Isla de Ons", Cuadernos de Estudios Gallegos. Nº IX. 1954. Magnífico traballo que serve como índice para unha investigación máis completa sobre a historia da Illa de Ons.

COLABORA:

CONCELLO DE BUEU

Curiosamente, noutro apartado, Portela Pazos tamén expresa: “... la Corporación catedralicia, en siglos de frecuentes inquietudes señoriales compostelanas, con las consiguientes derivaciones en la vida capitular; sin renuncia de legítimos derechos, hubiese incurrido en lamentables negligencias de administración y usufructo de terrenos tornados incultos, aprovechados, tal vez, por quienes, dueños de posesiones territoriales en la costa les agregaron las de cercanas islas, con títulos más o menos colorados”.

Co fin de acadar máis información ó respecto desta etapa (1019 doazóns ó Cabido – 1560 doazón á familia Montenegro) e debido a que o propio Portela engade : “Años y siglos corrieron desde entonces, hasta la decimasexta centuria, durante los cuales carecemos de datos fidedignos y concretos referentes a la forma y modo con que el Cabildo catedralicio hizo uso del derecho de pertenencia y usufructo de la mencionada isla de Ons, ni aun de la realidad de haberlo ejercitado de continuo...”; púxenme en contacto con Don Hipólito de Sa Bravo, estudioso e perfecto coñecedor do Monacato en

Galicia quen, na súa primeira carta ofrece unha chea de datos que coído interesantes para comezar a pescudar seriamente e chegar a conclusións claras sobre este escuro tema.

Co fin de que poda servir como un índice de posterior estudio, paso a poñer integramente a primeira carta recibida:

CARTA DE HIPÓLITO DE SA BRAVO² (1994)

“Con certo atraso contesto a túa carta do día 4 do pasado mes de xuño, pois chegou a Vigo estando eu ausente, e despois o enredo dunhas conferencias en Vigo e en Caldas e o barullo da Medalla Castelao con entrevistas, charlas e convivencias, que me roubaron moito tempo e a quietude necesaria para contestarche. Agora, algo máis desafogado, tratarei de responder á túa de xeito exíguo, pois fai anos escribín unha reportaxe sobre o tema, que tal vez repita, pois antes de agora xa me preguntaron o mesmo.

Como afirmación clara e terminante temos que admitir

que non temos probas documentais en que apoiar a existencia dun Mosteiro nas Illas de Ons, como as temos a favor dos Mosteiros das Illas Cíes, Tambo, Arousa, coelleira e San Simón, sen descartar que nas Illas de Ons, viviron monxes benedictinos da Recolectión que se reunían na igrexa ás horas dos divinos oficios.

Citas na túa carta a doazón que da Illa fixo o rei Alfonso III á Igrexa Compostelá, doazón na que menciona a igrexa de San Martín da mesma Illa e que posteriormente o rei Ordoño II confirmou, no ano 911. López Ferreiro, no tomo II da súa H.S.M.I.S. Apéndices XXV e XXX, publicou o texto destes privilexios. Agora ben, parte dos bens que tanto Alfonso II, “El Casto”, como os seus sucesores, doaron á

Mosteiro de San Martín Pinario

igreja de Santiago, pasaron ós Mosteiros de San Martín e San Pedro de Antealtares, ó quedar os mencionados mosteiros separados da igrexa de Santiago, pois inicialmente os Benedictinos de San Martín Pinario, na igrexa da Corticela, e os de Antealtares, nas capelas centrais do deambulatorio, foron os primeiros que atenderon e sostiveron o culto no templo de Santiago, nas primeiras décadas que seguiron ó descubrimento. A separación destes Mosteiros da catedral supoñía unha mingua nos seus ingresos, e isto llo compensaron os prelados con determinadas doazón. Na lista Sisnado, Diego Peláez, na súa estudiada concordia co Abade Fagildo, e sobre todo Gelmírez, segundo lemos en La Compostelana. Esta compensación trouxo o que algúns dos bens pertencentes por doazón real á igrexa de Santiago pasasen á xurisdicción do Señorío do Mosteiro de San Martín. Entre estes bens menciónanse algunhas illas e entre elas a de Ons. Como pertenza do Mosteiro de San Martín estivo atendida por monxes, que se retiraban a ela en calidade de ermitáns. Estivo vinculada ós monxes de Calogo e despois ós de Ermelo. Despois da reforma monacal do século XV, na que

²A carta orixinal está escrita en castelán, eu tomeime o atrevemento de traducila ó galego para non perde-lo fio do artigo. .

o Mosteiro de Calogo pasou a ser o Priorado de Vilanova, dependente de San Martín, e o de Ermelo a Priorado de San Juan de Poio, quedando a freguesía vinculada ó Priorado de Ermelo, sendo atendidos os fieis da illa por un monxe ou por un sacerdote designado por eles, sen que faltasen os monxes que como ermitáns retirábanse ás soidades da Illa, para vivir como ermitáns, modalidade que impulsou ó Capítulo General da Congregación de Valladolid a transformar o Mosteiro de poio en Casa de Recolección, dada a facilidade que ós monxes recolectos se lles ofrecía para retirarse ás Illas de Tambo, San Simón e Ons.

Noutra ocasión citei a solicitude presentada ó General da Congregación por uns monxes recolectos, no século XVIII, que desexaban fundar unha Casa de Recolección nas Illas de San Simón, independente do Mosteiro de Poio, solicitude que foi rexeitada, pero entre os solicitantes figuraba un monxe recolecto que con outros vivía na Illa de Ons: Petrus monacus qui in Ionis insula cum fratribus degentibus ...

Praia das Dornas.
Enriba á esquerda, antigo almacén e posterior fábrica de salga. 1960

Todo isto explica as doazóns a que fai referencia o P. Sarmiento na súa Viaxe, editado por Pensado. Aparte hai que ter en conta as modificacións que nos dereitos e independencia dos Señoríos introduciron os Reis Católicos, modificacións que afectaron sensiblemente ó amplo Señorío da igrexa de Santiago, dos Arcebispos e de San Martín Pinario, pois os dereitos xurisdiccionais dos Señoríos quedaron supeditados ós Derechos Reales ou de Realengo, o que facilitou que en tempo de Felipe II bens que eran de Abadengo pasasen a ser de Realengo, como sucedeu coas Illas de Ons. Agora ben, todo isto non tivo repercusións nos dereitos relixiosos, pois o Mosteiro de San Martín seguiu mantendo os seus de presentación en todas as

freguesías que pasaran á súa xurisdicción non séculos XI e XII, segundo encontramos nas Memorias do Cardenal del Hoyo, ano 1607.

Para o estudo deste tema é preciso consultar sobre todo os libros de autores metidos na Historia Eclesiástica. Cito para isto, en primeiro lugar a López Ferreiro, na súa obra sobre la S.M.I.S. ; La Compostelana que no libro I cap. 103, páx. 193, Santiago, 1950, menciona ás Illas de Ons, e inclúe os comentarios do P. Campelo, que preparou a edicións; as Memorias da Diocese de Santiago do Cardenal, Gerónimo del Hoyo, editadas polo Seminario de Estudios del P. Sarmiento; de doada consulta os meus libros: El Monacato en Galicia, dous tomos, Librigal, 1972, e as miñas Monografías, Everest, León, Colección Ibérica, San Martín Pinario e Mosteiro de San Juan de Poio, sen esquecer o que o P. Yepes publicou na súa obra sobre os Benedictinos, aínda que silencia algunhas fundacións de Galicia.

Con todo non descarto o embrollado do asunto. Na doazón do rei Alfonso III menciónase a igreja de San Martín na Illa de Ons, igrexa que o P. Argaiz, na súa Soledad Laureada, considera e ten como fundada por San Martín Dumienne, evanxelizador dos Suevos, que foi destruída polos agarenos e normandos, que asolaron as costas galegas, como se di na Compostelana, pero o padroado de San Martín

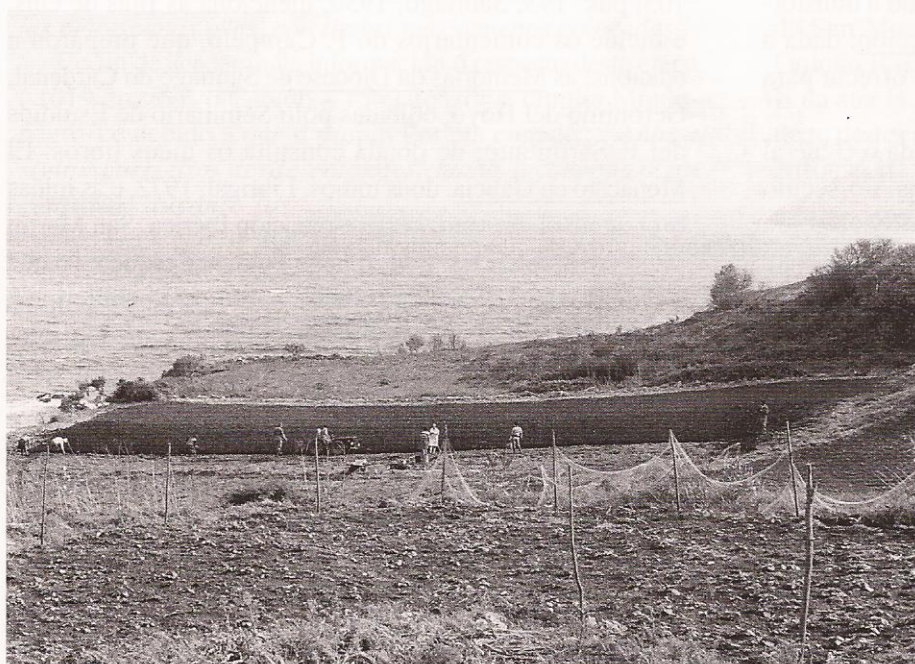
Ruínas da fábrica de salga e posterior vivenda do último dono da Illa Didio Riobó.

quedou na igrexa do pobo: San Martín de Bueu, e na Illa levantouse outra baixo a advocación de Santa María, que é a mencionada nas Memorias do Cardenal del Hoyo. E actualmente Álvarez Limeses menciona a igrexa dedicada a San Joaquín, sen que saibamos nada da de Santa María, ó menos nas reseñas que se fan das Illas de Ons.

Punto aparte merece a afirmación sobre a pertenza da Illa ó Cabido ata o século XVI e sobre todo a concesión á

familia Montenegro polo Arcebispo Gaspar de Zúñiga, porque non se aveñen ó apuntado anteriormente, aínda que non dubido que se trata de afirmacións, divulgadas en libros xa publicados, sen pensar que son contrarias ó que se di nas probas documentais que se poden aportar.

Sen molestarte máis, quedo á túa disposición para seguir tratando o tema en momentos máis tranquilos para min.”

Actuais veciños traballando as terras. 1978

Hipólito de Sa déixanos, nesta primeira carta, unha chea de portas abernas nas que podemos meternos para pescudar sobre o uso que a igrexa compostelá deu á Illa, pero, en especial, para un mellor coñecemento sobre o polémico tema da propiedade.

Non quero rematar este sumario de datos sen aportar o último, seguindo de novo a Portela Pazos, onde a igrexa compostelá, de novo, tivo moito que dicir en favor da súa titularidade.

Corría o ano 1810, transcorreran 663 anos dende que despois de doada ó Cabido (ano 899) pasara a mans particulares dun xeito pouco claro (1562). E 248 anos (1562-1810), teoricamente en mans privadas con numerosa documentación escrita (expedientes, requisitorias, autos, querelas, nomeamentos,..., e pasos continuos en herdanza.

Neste ano (1810) a administración, por aquel entón “Junta Provincial de Armamento e Defensa de la Provincia de Santiago”, ante a difícil situación creada polo conflito da ocupación francesa en Galicia e España e como medida de prevención, acordou que Ons fora repoboada e se realizasen nela obras de defensa contra posibles incursións marítimas.

É aquí cando, curiosamente, despois de 248 anos en “posesión particular”, a Junta, sen embargo, diríxese ó Cabido compostelán co fin de poñer claro a quen correspondía o dominio directo da Illa para que contribuíra economicamente nas obras de defensa.

O Cabido despois de estudar a súa documentación, contesta dicindo: “...*Enterado el Cabildo del oficio de V.S.S., fecha 30, ha determinado reconocer los papeles de su Archivo y por Privilegios y Confirmaciones Reales resulta que la Ysla de Ons, en toda propiedad y señorío, corresponde al Cabildo, sin que exista la menor noticia de que haya sido cedida ni enagenada a ningún otro particular; antes bien en la tripartita celebrada entre el Cabildo y la Dignidad Arzobispal en el año 1228, resulta que dicha Ysla no fue comprendida en ella*”.

Ante este argumento de la Tripartita, Portela Pazos aclara: “...*Fue la <Tripartita> una concordia entre el arzobispo don Bernardo II y el Cabildo catedralicio para fijar de manera definitiva las propiedades territoriales que respectivamente les correspondían o las porciones en las comunes. La no inclusión de la Isla de Ons en ella es aquí interpretada por el Cabildo como de pertenencia exclusivamente suya. De donde se sigue que el foro concedido á familia*

Montenegro (1562) por sólo el Arzobispo *adoecía de un vicio de origen a juicio de los señores Capitulares*” (Dato moi importante tamén a estudar e ter en conta para unha mellor aclaración da propiedade).

O Cabido deu permiso ata coa posibilidade de que as persoas que se achegaron para traballar puideran mercar terras cultivables (famosas Accións de Primeira Clase) e con elo poder sufragar os gastos de fortificación. Así o fai saber en escrito dirixido á Junta de Armamento. “*El Cabildo en las actuais circunstancias no se halla en disposición de ejecutar obras de fortificación y..., por los excesivos dispendios y contribuciones que ha sufrido, pero considerando la utilidad de este establecimiento... a la defensa de la Patria, accede gustoso a permitir a las personas que lo soliciten y contribuyan ... (Accións de Primeira Clase)... solo con la obligación de que los nuevos moradores reconozcan el Señorío de ella con un moderado canon..., reservando el Cabildo alguna porción de aquel terreno para construir algún edificio para los fines que convengan...*” (Interesantes estes documentos para aclarar unha posible propiedade dos antepasados dos hoxe veciños e que veñen reivindicando dende hai anos).

Nese tempo, decatáronse de todo o que estaba a acontecer en Ons, os descendentes-herdeiros da familia Montenegro e comeza aquí unha serie de querelas entre a Igrexa, que se consideraba histórica e documentalmente propietaria, e Manuela Correa Yebra (como titora do seu fillo que era, segundo ela, ó que lle correspondía a propiedade da Illa por herdanza).

Mentres tanto, a fortificación non se levou a cabo ó non representar xa os franceses un perigo, pero os conflitos xurídicos pola propiedade continuaron varios anos, entre a Igrexa, os herdeiros da familia Montenegro e ata tamén se sumaron os testamenteiros dun personaxe que chegara a Ons como Capataz das obras de fortificación e que, tamén por motivos pouco claros aínda que coidamos que poderían ter que ver coas anteditas Accións de compra de terreos que se venderon para sufragar as obras, exercían e preiteaban como supostos donos.

Os preitos sucedéronse; aquí de novo temos un punto importantísimo de investigación para coñecer de preto a diferente documentación aportadas polas partes en litixio. Tamén para coñecer a existencia legal desas famosas Accións de Primeira Clase que poden dar pé a posesións lexítimas dos hoxe veciños e por último saber o final de todo o episodio xurídico se é que houbo sentenza final, o que dubidamos moito, xa que pode ser que non se chegara a unha sentenza firme, pois segundo relata Portela : *“ ... el 7 de marzo de 1836 es la ley por la cual se declaran en venta todos los bienes raíces, de cualquier clase, que hubiesen pertenecido a comunidades y corporaciones religiosas, y del 1 de junio del mismo año la más extensa, por la cual todas las propiedades del Clero secular y regular, catedral, colegial y parroquial se declaran bienes nacionales, y se asignaban a la <contribución del culto y Clero>. En situación tal ya no interesaba al Cabildo catedralicio defender, como propios de su iglesia, bienes que quedaban declarados del Estado. Y por más que el alegado derecho de doña Joaquina Montenegro sobre la Isla no se presentaba muy claro, ..., adolecía, as juicio de la Corporación capitular, de vicio de origen,...”*

A igrexa o tiña todo ó seu favor pero desiste disto xa que, aínda ganando non ían aproveitar para a igrexa pertenzas que as leis desamortizadoras lles privaban.

Estas circunstancias fixeron que a familia Montenegro seguira exercendo como donos continuando cunha propiedade “lexitimamente escura” que chega ata os nosos tempos; pasando por unha Sociedade

Mercantil (1929); unha expropiación (1943); o paso a diferentes organismos estatais (1960 – 2003); e que agora se atopa en litixio de novo coa familia Riobó, última “propietaria” por compra ó Marqués de Valladares, por causa da expropiación ó non cumprirse os motivos desta.

Aquí temos un mundo de portas abertas para unha verdadeira investigación. A administración ten nas súas mans os datos suficientes para aclarar unha temática tan confusa que hoxe tantos problemas lle está a traer.

CONCLUSIÓN

Hai unha documentación clara a favor da igrexa dende o ano 899. A igrexa, segundo podemos ver, fixo uso desa propiedade durante séculos. Hai uns intres escuros, sen documentación clara, na que Ons pasa a mans particulares. Aínda que existe documentación, non hai datos claros que expliquen que esa propiedade se levara a cabo por parte dos que rezan como propietarios. Só, cando a “Junta Provincial de Armamento”, necesita facer uso da Illa, aparecen os conflitos. A día de hoxe aínda non está claro o tema da propiedade, pero, sen embargo, os herdeiros do que rezaba como último propietario, o Sr. Didio Riobó, gañan o preito á propia Xunta de Galicia. E para rematar, están os veciños, verdadeiros propietarios históricos, que fixeron nos últimos douscentos anos e no máis triste illamento e esquecemento que unha terra erma se fixera productiva e que o seu mar sexa o máis rico da costa galega.

Forno comunal, preto do faro. 1958